Презентація теми Конгресу NLS 2027

Ерік Зуліані

Scénarios fantasmatiques

Фантазматичні сценарії

Я пропоную присвятити цей рік фантазматичним сценаріям.

Це клінічний підхід до питання фантазму, яке посідає у нашому полі парадоксальну позицію: ми не часто його порушуємо – як у ході аналітичного досвіду, так і під час наших заходів — зауважимо, однак, нещодавній вихід номеру журналу *La Cause du désir* під назвою *«Фантазм»*. Якщо він набуває такої ваги наприкінці аналізу, коли ми говоримо про його перетин, – то в якій формі він постає впродовж аналітичної роботи і яка його функція?

Ми виходитимемо не з відомої вам формули фантазму, $ ◊ a, a, навпаки, з дослідження цих фантазматичних сценаріїв в аналізі та в цивілізації. Воно дозволить дізнатися більше про суб'єкта несвідомого у його стосунках до цього об'єкта a.

Образ, введений у функцію в означниковій структурі

Сценарій у його кінематографічному значенні — це детально розписана канва, заздалегідь встановлене розкадрування (découpage), яке задає структуру фільму ще до того, як монтаж надасть йому певну версію. Фантазматичний сценарій не є просто продуктом уяви: образ у ньому введений у функцію в

означниковій структурі[1] — згідно з визначенням фантазму, яке Лакан дає у «Напрямі лікування та принципах його дієвості», — що й дозволяє зорієнтуватися в уявній продукції, наприклад, Маленького Ганса.

Тоді фантазм можна розглядати — як зауважував Жак-Ален Міллер із нагоди виходу Семінару *«Логіка фантазму»* — спершу як самотнє мріяння, денне марення, що часом має характер розради; а відтак — «як засіб насолоджування, так само самотнього»[2]. Тут образ, слово, фраза, сценарій опиняються в розпорядженні суб'єкта і стають опорою для мастурбації — сексуальної активності, до якої Фройд виявляв особливу увагу і яка трансформувалася з появою порнографії. Існує й третій сенс, який уточнює Ж.-А. Міллер і який є «складнішим: це несвідомий фантазм, так званий *фундаментальний* фантазм, [який] задає рамку всьому психічному життю суб'єкта і відкривається в ході курації»[3]. , Отже, ці фантазматичні сценарії, що проживаються на самоті, лише насилу передаються в аналізі, оскільки суб'єкт більше схильний говорити про свої симптоми. Те, що фантазм відкривається в ході лікування, означає, що він стосується не лише сказане та його інтерпретації: за Фройдом він конструюється.

Зацікавитися фантазмом означає висвітлити — поза тим, що стосується означникового алгоритму $S_1 \rightarrow S_2$ — те, що походить із формули фантазму, $\$ \diamond a$.

---

1. Cf. Lacan J., «La direction de la cure et les principes de son pouvoir», Écrits, Paris, Seuil, 1966, p. 637.
2. Miller J.-A., «Propos sur La Logique du fantasme», La Cause du désir, no 114, juin 2023, p. 69.
3. Ibid.

Діапазон фантазматичних сценаріїв

Ж.-А. Міллер нагадував на останньому Конгресі AMP, що ми можемо отримати уявлення про фантазм, щойно суб'єкт приходить до нас на зустріч. Чому? Бо щось у цьому фантазмі похитнулося, що й ставить суб'єкта в позицію вимоги інтерпретації. Візьмімо приклад перших етапів лікування Людини з щурами, щоб побачити діапазон того, що ми розуміємо під фантазматичним сценарієм.

Людина з щурами спочатку має справу з першим сценарієм, з перверсивними відтінками — сценарієм катування щурами, який справляє на нього найсильніший ефект. Другий сценарій, так само фантазматичний, — це лабіринтове коло боргу, який неможливо повернути. Третій, зрештою, розгортається на сцені перенесення, залучаючи Фройда через постать жорстокого капітана.

Це, скажімо так, *здійснення в акті сексуальної реальності несвідомого*. Фройд уважний до цього, коли вказує, що Людині з щурами довелося «переконатися, через болісні шляхи перенесення, що його стосунки з батьком дійсно містили в собі ці несвідомі почуття [зокрема ненависті]»[4]. Ось чому Лакан може сказати: «Привести пацієнта до його первинного фантазму — це не навчити його чомусь, це навчитися у нього, як із цим обходитися. Саме пацієнт знає, як обходитися з *об'єктом a* у його стосунку до розщеплення суб'єкта, а ми перебуваємо на місці результату - тією мірою, якою ми цьому сприяємо[5].

---

4. Freud S., « Remarques sur un cas de névrose obsessionnelle (L'Homme aux rats) », Cinq Psychanalyses, Paris, PUF, 1985, p. 235.
5. Lacan J., Le Séminaire, livre XII, Problèmes cruciaux pour la psychanalyse, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil & Champ freudien Éd., 2025, p. 297.

Побачене мигцем та почуте між слів (Entrevu et sous-entendu)

Від самого початку свого відкриття Фройд цікавиться симптомами, пов'язаними із сексуальністю, не нехтуючи тим, що він кваліфікує як фантазію чи фантазм, який слугує ніби опорою для цієї сексуальності. У *«Листах до Флісса»* він розглядає ці сценарії у зв'язку зі сновидінням; сягає інфантильних джерел; виявляє їх як у неврозі, так і в параної. Вирішальним є те, що він співвідносить їх із бажанням, а не насамперед із реальністю. Відмова від своєї *Neurotica* дійсно надає фантазму центральне місце щодо фактичної реальності: тоді визначальною стає психічна реальність, де змішуються подія та фантазм [6].

Щодо їхніх інфантильних коренів, Фройд підкреслює важливість почутого та побаченого у їхньому становленні, наперед окреслюючи два задіяні тут об'єкти потягу: голос і погляд. Точніше, ці фантазматичні сценарії приховують у собі почуте між слів та побачене мигцем, тобто щось, що перевищує те, що було побачене чи почуте, як у фетишизмі чи першосцені. Ці фантазматичні утворення залишаються фіксованими у душевному житті суб'єкта і насилу проявляються у межах сеансу. Зацікавитися фантазмом означає, отже, спрямувати увагу поза тим, що структурує клініку, а саме симптом. Доповнення останнього розпізнаванням фантазматичних сценаріїв наводить нас на слід стосунків фантазму та симптому у їхньому відношенні до задоволення потягу, звідси й назва курсу лаканівської орієнтації Ж.-А. Міллера: «Від симптому до фантазму і назад» [7].

---

6. Cf. Miller J.-A., « Le Séminaire de Barcelone sur Die Wege der Symptombildung », Le Symptômecharlatan, Paris, Seuil, 1998.
7. Miller J.-A., « L'orientation lacanienne. Du symptôme au fantasme et retour », enseignement prononcé dans le cadre du département de psychanalyse de l'université Paris, 1982-1983, inédit & Miller J.-A., « Symptôme – Fantasme », La Cause du désir, no 114, juin 2023, p. 72.

Випробування бажанням Іншого

Фантазм вводить нас не стільки у питання реальності, скільки у питання того, що може у ній проявлятися: бажання Іншого, чи навіть його воля до насолоджування. Саме про цю структуру «по той бік», - ту, що стосується бажання Іншого, від якого захищається невротик, — свідчить тривога фобічного суб'єкта, втеча істерика чи те-що-вбиває-бажання (*tue-le-désir)** обсесивного невротика. Бажання Іншого є випробуванням[8], від якого суб'єкт захищається різноманітними фантазматичними сценаріями. Істерик вводить третього, здатного відповісти на це бажання Іншого, насолоджуючись власним незадоволеним бажанням. Обсесивний невротик пропонує Іншому, який вимагає, а отже бажає, спектакль свого неможливого, а відтак стримуваного бажання.

Як фантазм відмінюється у чоловічому та жіночому? Це питання відкриває поле любовного життя, де фалос диригує пантомімами, притаманними комедії статей.

Семінар VI стане важливим орієнтиром для нашої роботи. Саме у ньому Лакан, за словами Ж.-А. Міллера, формулює свою першу логіку фантазму: «Пізніше з'явиться Семінар XIV під назвою "Логіка фантазму". Ця друга логіка фантазму […] спиратиметься на статтю […] "Позиція несвідомого" […], яку Лакан прокоментував у своєму Семінарі XI [9]».

Саме у Семінарі VI фантазм названо фундаментальним, оскільки він центрується на тому, що зв'язує суб'єкт та об'єкт — тут об'єкт бажання, а ще не потягу. Бажання Іншого — це не сам Інший, а його нестача, на яку суб'єкт відповідає у регістрі об'єкта.

---

8. Cf. Lacan J., « La signification du phallus », Écrits, op. cit., p. 693.
9. Miller J.-A., « Une introduction à la lecture du Séminaire VI, Le désir et son interprétation », La Cause du désir, no 86, mars 2014, p. 63.

* Похідне від французького tue-l'amour – *прим. перекладача.*

Окрім відповідей, які це бажання Іншого тягне за собою у термінах неврозу, психозу та перверсії, ми можемо збагнути важливість функції, якої набуває бажання аналітика у напрямі лікування. Ілюструймо її типовою клінічною послідовністю, яку наводить Ж.-А. Міллер: будь-який терапевтичний здобуток, досягнутий стосовно симптому, передбачає проступання фантазматичного, звідки для суб'єкта[10] проявляється бажання Іншого . Хіба цей цикл не вказує самим своїм рухом на повернення до точки безвиході (impasse) суб'єкта та на функцію, яку відіграє в ній бажання аналітика, аби знайти з неї прохід-пас (passe)?

Усе в тому ж Семінарі VI та деінде, виходячи з констатації того, що шляхи бажання є перверсійними, Лакан створює диференційну клініку фантазму стосовно перверсії, де або об'єкт є предметом пошуку, або є націленість на розщеплення суб'єкта. Вхід у «садівський будуар»[11] висвітлить етичний підрив у питанні насолоджування, введеного Фройдом, а також на диференційну клініку долі фантазму, яку належить прояснити , там де Лакан підкреслює, що «Сад не введений в оману власним фантазмом, оскільки сторгість його думки переходить у логіку його життя»[12].

Фантазм на місці реального

Фантазм перебуває у парадоксальній позиції щодо реального, що Лакан підкреслює, говорячи про нього як про екран: «Саме стосовно реального функціонує план фантазму. Реальне підтримує фантазм, фантазм захищає реальне[13]». Лакан не каже «захищає *від* реального», адже фантазм закриває й водночас відкриває доступ до реального, де на кону стоїть саме об'єкт потягу.

---

10. Cf. Miller J.-A., « Symptôme – Fantasme », op. cit. p. 75.
11. Lacan J., « Kant avec Sade », Écrits, op. cit., p. 765.
12. Ibid., p. 778.
13. Lacan J., Le Séminaire, livre XI, Les Quatre Concepts fondamentaux de la psychanalyse, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 1973, p. 41. Italique mis par l'auteur.

У Семінарі XIII, посилаючись на художника Магрітта, він звертає увагу на його серію картин, що зображують картину у вікні: «Це […] образ, до якого я вдався, аби пояснити, у чому полягає функція фантазму[14]». Чому? Тому що фантазм є так само рамою, як і вікном, і випадок Людини з вовками дає цьому вражаючу ілюстрацію.

У його житті сновидіння про вовків повертається тричі, завжди відсилаючи до цього подвійного виміру рами та вікна. Ця картина у вікні іноді захищає від реального, а іноді вже не захищає від нього — і тоді там проявляється лиха воля. Спочатку є первинний сон його дитинства, у якому лише кататонічний образ, кататонія самого суб'єкта фіксує у подвійній рамі — образі та вікні — загрозливу присутність, про яку сигналізує тривога. Згодом, на початку лікування у Рут Мак Брансвік, під час параноїдального епізоду, він розповідає про інший сон, де йому загрожує зграя сірих вовків. Їх розділяє стіна, яка, однак, будь-якої миті може бути подоланою. Наприкінці лікування Брансвік витончено помічає врівноваження суб'єктності Людини з вовками через поновлення його діяльності як художника, що знаменується сном, у якому він знову бачить крізь вікно умиротворений пейзаж із дерев — без жодного вовка, — який він хотів би написати.

Фантазм — від денного марення до аксіоми, що організовує все життя суб'єкта, проходячи через задоволення, яке він може йому приносити (іноді більше, ніж його партнер по життю), — знаходить свій парадигматичний приклад у тому, який виділяє Фройд: *«Дитину б'ють»*. Він показує, яким є едіпове з'єднання (зчленування) цього фантазму; це з'єднання замкнене любов'ю батька. Фройд накреслює граматику того, що схоплює як фразу, і врешті приходить до мазохізму. Лакан повертається до цього неодноразово. Дослідження цих згадок ще належить провести, не нехтуючи наявністю

---

14. Lacan J., Le Séminaire, livre XIII, L'Objet de la psychanalyse, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, p. 337.

почуття сорому у суб'єкта, що супроводжує таке нелегке зізнання в цьому фантазмі. Як із цим сьогодні, у часи повсюдної безсоромності?

Фантазми у світі

Наприкінці Семінару VI міркування Лакана про сублімацію слугуватимуть нам першим орієнтиром, аби дослідити, чим мистецтво завдячує фантазму. Він визначає її «як саму форму, у яку перетікає бажання», де «потяг може зводитися до чистої гри означника. […] Сублімація […] є тим, завдяки чому бажання та літера можуть бути прирівняні. [Вона] розташовується як така на рівні логічного суб'єкта, там, де встановлюється та розгортається все, що є, власне кажучи, роботою творення у порядку *Логосу*. Звідти культурна діяльність більшою чи меншою мірою вбудовується у суспільство […] з усіма наслідками та ризиками, які вона з собою несе, аж до перегляду сталих звичаїв включно»[15].

Інший напрям відкриває поле звичаїв, способів насолоджування, які є через те, що сексуального стосунку немає: його заступають різноманітні фантазми. Так, Ж.-А. Міллер вказує, що «не існує сексуальних норм, але існують норми соціальні». Проте «там, де є соціальні норми, є й соціальні анти-норми, соціальні поза-норми, які причетні до тієї самої системи»[16], що є важливим уточненням для дослідження у соціальному полі «збивання зі шляху нашого насолоджування, на яке відповідають колективні фантазми: нестримний пошук ідентичності, де «Інший — це тіло[18]». Саме у цьому ж розділі Лакан також стверджує, що *«несвідоме — це політика»*, додаючи, що «те, що пов'язує

---

15. Lacan J., Le Séminaire, livre VI, Le Désir et son interprétation, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 2013, p. 571.
16. Miller J.-A., « Propos sur la logique du fantasme », La Cause du désir, no 114, op. cit., p. 70 & 71.
17. Lacan J., « Télévision », Autres écrits, Paris, Seuil, 2001, p. 534.
18. Lacan J., Le Séminaire, livre XIV, La Logique du fantasme, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil & Champ freudien Éd., p. 311.

людей між собою, як і те, що їх протиставляє, має обґрунтовуватися саме тим, чию логіку ми намагаємося артикулювати […], а саме фантазмом»[19].

Про яку політику говорить Лакан? Про політику симптому, який наприкінці аналізу не перетинається, на відміну від фантазму. Перетнути фантазм і, по той бік, знати, як обходитися із симптоматичними залишками: хіба кінець аналізу не пов'язується з цим «клопотом Школи», про який нещодавно згадував Ж.-А. Міллер? Тією мірою, якою це *вміння обходитися (savoir y faire)* — цей синтом — могло б бути поставлене на службу Школі?

Переклад з французької: Михайло Буцик

Вичитка й редакція: Олена Самойлова

Traduction du français: Mykhailo Butsyk

Relecture de la traduction: Olena Samoilova

---

19. Ibid., p. 317-318.